

P. Vesters, ed., *Harnas voor de hoofdstad. De Stelling van Amsterdam* (Cultuurhistorische reeks werelderfgoed in Nederland I; Utrecht: Matrijs, 2003, 304 blz., €29,95, ISBN 90 5345 210 9).

Oprichtgever van deze prachtig vormgegeven en rijkelijk met foto's, kaarten en bouwtekeningen geïllustreerde publicatie is de in 1996 op initiatief van de provincie Noord-Holland opgerichte Stichting Stelling van Amsterdam. Met *Harnas voor de hoofdstad* wil zij een bijdrage leveren aan de duurzame instandhouding, en tevens de belangstelling voor en bekendheid met de Stelling van Amsterdam vergroten.

In een korte algemene inleiding (10-23) schetst de sociaal-geograaf en planoloog Paul Vesters ons het beeld van een monument dat weliswaar sinds 1996 op de Lijst van het werelderfgoed van UNESCO staat, maar voor veel mensen nog de grote onbekende is. Daarbij is deze negentiende-eeuwse kringstelling — een systeem van inundatiegebieden, forten, batterijen, dammen, sluisen, kanalen, duikers, kaden, wegen, magazijnen, kruisfabrieken en kazernes — maar liefst 135 kilometer lang. De functie van de Stelling van Amsterdam was die van nationaal reductie ter verdediging van de hoofdstad. Zouden andere verdedigingsstellingen vallen dan zou het Nederlandse leger zich terugtrekken binnen de kringstelling. Het unieke aan deze stelling, in tegenstelling tot de nog in het buitenland bestaande, is dat bij de verdediging gebruik werd gemaakt van water. Overigens is dit niet de enige reden voor de plaatsing op de werelderfgoedlijst. In de andere hoofdstukken wordt uitgebreid ingegaan op de verschillende argumenten die deze plaatsing zonder meer rechtvaardigen.

Het tweede hoofdstuk (24-65), geschreven door sociaal-geograaf Saartje de Bruijn en de militair-historicus Wim Klinkert, behandelt de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren 1840-1940. De rode draad van het Nederlandse buitenlandse beleid en het veiligheidsbeleid was afzijdigheid van de internationale politiek en gewapende neutraliteitshandhaving bij een conflict in Europa. Als een militair-strategisch instrument van dit beleid werd de Stelling van Amsterdam aangelegd. Nederland zag als klein land geen andere manier om zich staande te houden tussen de grote mogendheden. De militair-historicus Joep van Hoof gaat vervolgens in het derde hoofdstuk (66-111) wat meer in op de militair-historische aspecten van de stelling, waarbij met name de aandacht gaat naar de belangrijke rol van water als verdedigingsmiddel.

Dat de Stelling van Amsterdam uit meer dan alleen forten, kazematten en batterijen bestaat, wordt duidelijk gemaakt in het vierde hoofdstuk. (112-159) Kunsthistoricus Fred Gaasbeek bespreekt daarin de bouwkundige onderdelen van de stelling. De historisch-geograaf Henk Baas en de milieudeskundige Norbert Daemen belichten in het vijfde hoofdstuk (169-270) de invloed van de stelling op het landschap. Zo hielden de Verboden kringen tot de feitelijke opheffing van de kringwet in 1963 bebouwing in de onmiddellijke nabijheid van de forten tegen. De landschappelijke veranderingen vonden vooral sinds de demilitarisering van de stelling plaats. Zo zijn op verschillende plaatsen de inundatiegebieden bebouwd en forten in woongebieden komen te liggen. Op en rond de forten kreeg de natuur 'vrij spel' en werden de forten, die vroeger 'kaal' in het militaire landschap stonden, opgenomen in de natuur.

Na de Tweede Wereldoorlog verloor de stelling haar militaire verdedigingsfunctie en kwijnde langzaam weg. Defensie, die de forten hoofdzakelijk als opslagplaatsen gebruikte, stootte ze langzaam aan af. In de jaren zeventig verschoven eigendom en beheer geleidelijk van rijks-overheid naar gemeenten en particulieren. Een ommekeer in de bewustwording is de affaire rond het fort bij Velsen. In 1975 bood de dienst der domeinen het fort ter verkoop aan de gemeente Beverwijk en de provincie Noord-Holland aan. Beiden waren geïnteresseerd maar

vonden de vraagprijs te hoog. Uiteindelijk kocht een particuliere ondernemer in 1979 het fort. De provincie schrok toen bleek dat de nieuwe eigenaar G. Kruk bv was, een slopersbedrijf met nota bene bunkersloop als specialisme. In 1983 liet Kruk het fort grotendeels slopen. Bij de provincie, wakker geschud door deze affaire, kwam het besef dat zij voortaan wel de verantwoordelijkheid moest nemen voor dit waardevolle erfgoed. De provincie gaf vier jaar later een nota uit waarin voor het eerst in grote lijnen en in detail werd uiteengezet waarom en hoe de stelling moest worden behouden. Over dit proces van bewustwording bij de overheid, de huidige stand van zaken rond het beheer en de ideeën die er leven voor toekomstig (her)gebruik van de 'civiele' stelling, gaat het door de journalist Fred Feddes geschreven zesde hoofdstuk. (208-253) De publicatie wordt afgesloten met een overzicht (254-283) van belangrijke objecten die aan of nabij de hoofdverdedigingslijn liggen, waarbij het accent op permanente verdedigingswerken ligt. Als bijlage is er een verklarende woordenlijst (284-289), een literatuurlijst (290-295) en een register van geografische namen. (296-361)

Wat in ieder geval duidelijk uit deze publicatie naar voren komt, is dat de Stelling van Amsterdam van cultuurhistorisch, landschappelijk, ecologisch en recreatief belang is. Als rode draad door *Harnas voor de hoofdstad* loopt het landschap: het oorspronkelijke landschap van voor de aanleg van de stelling, de militaire aanpassing daaraan, de stelling als zelfstandig militair landschap en de plaats die zij in het hedendaagse landschap inneemt. Jammer is het dat er zo weinig plaats is ingeruimd voor de mens, en met name voor de soldaten die in en rond de stelling leefden. Het nadeel van een bundel als deze met diverse auteurs, is dat zij vaak in de openvolgende hoofdstukken in herhaling vervallen. Dat neemt niet weg dat men met deze voor het oog zo aantrekkelijk vormgegeven publicatie er uitstekend in is geslaagd om de Stelling van Amsterdam onder een breder publiek in de belangstelling te brengen.

Edwin Maes

P. D. Gomes, *Over 'natuurgenoeten' en 'onwillige honden'. Beeldvorming als instrument van uitbuiting en onderdrukking in Suriname 1842-1862* (Amsterdam: Aksant, 2003, 186 blz., €14,50, ISBN 90 5260 071 6).

De geschiedenis van de slavernij blijft maar onderwerp van publieke discussie. Zoals de Europese Nederlanders de Tweede Wereldoorlog en de bezetting als slijpsteen gebruiken voor hun vragen over goed en kwaad, zo doen onze landgenoten met een West-Indisch verleden dat met het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de plantageslavernij. Waren de Nederlandse slavenschepen geen drijvende doodskisten en waren de Nederlandse slaveneigenaren niet de wredeste van allemaal? Als droevig dieptepunt in de Nederlandse slavernijgeschiedenis wordt wel gewezen op het feit, dat ons land de slaven pas in 1863 vrij verklaarde, dertig jaar na Groot-Brittannië en vijftien jaar later dan Frankrijk.

De zeer politiek-correcte titel van het hier besproken boek doet vermoeden dat de auteur geen ander doel heeft dan het bevestigen van een aantal stereotypen. Dat is echter niet het geval. Zij heeft een beknopte, maar lezenswaardige studie geschreven, die echter — anders dan de achterflap de lezer wil doen geloven — niet tot stand is gekomen op 'basis van uitgebreid archiefonderzoek.' De lijst van geraadpleegde bronnen bevat zegge en schrijve drie bestanden: het *Algemeen Handelsblad* van 17 februari 1855, het *Algemeen Handelsblad* over de jaren 1853 tot 1857 en de notulen van de Staatscommissie voor slavenemancipatie over de jaren 1853-